

כתובות נבטיות מעבדת (ב) *

מאת

א. נגב

10. כתובת חקוקה על הדופן הארוכה של מזבח־נסך מאבן־גיר קשה (לוח א, 1). מזבח זה עם בן־זוגו הקטן ממנו נתגלו באתרם באחד מיובלי נחל־עבדת, במרחק של שני קילומטרים מן העיר העתיקה. בתחתיתו של המזבח נמצא ספלול (cup mark) גדול. פני הדופן, שעליה נחקקה הכתובת, פגומים ביותר, וכבר היו כך, כנראה, בזמן התקנתו של המזבח, שהרי כמה מן האותיות נחרתו בתוך השקעים שבאבן. בזמן מאוחר יותר נשבר חלקה העליון של הדופן, ומשום כך נפגמה במידה מסוימת השורה העליונה. מזבח־הנסך שמור עכשיו בעבדת.

מזבח זה הוא הגדול במזבחות שנתגלו בעבדת ובסביבתה. הכתובת חקוקה על־פני הדופן כולה, שארכה 132 ס"מ, גבהה 80 ס"מ וגובה אותיותיה 50—100 מ"מ. בכתובת ארבע שורות:

דנה סכרא [די בנא] טו בני .ה.
דה [וחברוהי] בני סרותא דנא מרוז
דושרא אלה גאיא בשנת יח (?)
.. אל לרבאל מלך נבטו די אחיי ושיזב עמה

זה הסכר [אשר בנה] בני
דה [וחברתו] בני סרותא ביום משתה זה של
דושרא אלהי גיא בשנת יח (?)
.. אל לרבאל המלך מלך הנבטים אשר החיה והושיע לעמו.

דנה סכרא — כבר ראינו, שפתיחה זו רגילה בכל הכתובות החקוקות על־גבי מזבחות־הנסך שנתגלו בעבדת¹. על־סמך אחידות־הלשון שבהן ניתן

* ראה: א. נגב, ידיעות, כה, תשכ"א, עמ' 129—142.

1. שם, כתובות 7א ו־8, עמ' 136—139.

לשער, שהרשות הממונה על בניית הסכרים קבעה גם את הנוסח של כתובות־ההקדשה. חלקה האמצעי של השורה הנדונה שבור, ואילו המשכה אינו ברור כל־צרכו. מתוך השוואה עם הכתובות האחרות באיזור יש להסיק, שכאן צוינו פעולת הבנייה ושם הבונה, או שמות הבונים, שניצחו על המלאכה.

בני־סרות א — אף שורה זו פגומה למדי בחלקה הראשון. נראה הדבר, שהתיבה בראש השורה אינה אלא המשכה של התיבה שבסוף השורה הראשונה; ומסתבר, שאף בה נזכרים שמות הבונים. על בני־סרותא עמדנו בדינונו על הכתובת 9².

דנא מרזח — בכל הכתובות הנבטיות, לרבות אלו שבעבדת, רשום כינוי רומי זה בה"א בסוף התיבה. מרזח הוא מעין אגודה דתית, המקיימת חג שנתי מיוחד³. עד כה נזכר חג זה בכתובת אחת בלבד מפטרה⁴, וזו לשונה: "דכיר עבירו בר וקיהאל / וחברוהי מרזח עבדת / אלה". תרגומה הוא: "זכור עבירו בר וקיהאל וחבורתו, אנשי ההתאגדות לצרכי הקרבת קרבנות לעבדת האל". במקרא באה המלה "מרזח" בהוראת משתה או חג דתי (עמ' ו. ז; יר' טז, ה). אצל הסורים היה למרזח צביון בלתי־צנוע, ואף המקורות המאוחרים היהודיים מציינים בשם זה משתאות של עכ"ם⁵, ולעתים גם משתאות של יהודים⁶. בכתובת אחת מפאלמירה מכונה האדם העומד בראש המרזח בשם *συμποσιαρχος*⁷, מכל־מקום יש להניח, שהקדשת הסכר נערכה על־ידי בוניו, שנמנו עם השבט בני־סרותא, ביום־החג של דושרא; ואפשר נקבע חג מיוחד לציון המאורע, שללא ספק היה חשוב ביותר.

דושרא אלה גיא — דושרא, שהיה האל הלאומי הראשי של הנבטים, משמש גם כאל מקומי, וכנראה גם כאלוה של גיא, הסמוכה לפטרה⁸. עד עכשיו לא נתקלנו בלשון הנבטית במלה גיא אלא בשמות מורכבים, כגון:

2. שם, כתובת 9², עמ' 141.

J. Cantineau, *Le Nabatéen*, II, Paris 1932, p. 118. 3

G. Dalman, *Neue Petra-Forschungen*, Leipzig 1912, S. 92, No. 73. 4

5. ספרי, פרשת בלק; אסתר רבה א, י; תרגום יהונתן לשמות כה, ב.

6. קהלת רבה ז, א. לעניין סעודת־אבלים — ראה: ירד', ברכות ו, ב; בבלי, כתובות

טט, ו.

W. H. Waddington & M. de Vogüé, *Syrie Centrale, Inscr. Sémitiques*, 7

Paris 1877, No. 2606

8. המחבר מודה לפרופ' ב. מזר, שהפנה את תשומת־לבו לעניין זה.

מלך נבטו די אחיי ושיזב עמה" ; אך רגיל הוא בכתובות מימי המלך מלכו הב', בנו של חרתת הד', שלא הוכתר בתואר כלשהו¹³.

התואר של רבאל הב' — "אשר החיה והושיע לעמו" — נראה יומרני ביותר, בייחוד לנוכח מעמדה המדיני הירוד של ממלכת הנבטים בימיו, וכבר הביעו כמה חוקרים את פליאתם על כך¹⁴. קאמרר משער, שהיתה סיבה מדינית להענקת תואר זה למלך, והיא הצלחתו של רבאל למנוע את סיפוחה של ממלכת הנבטים לקיסרות הרומית; והדבר אירע, לדעתו, בשנת 93 לספחה¹⁵, שהיא השנה הכ"ג למלכותו של רבאל. הוא נקט בתאריך זה הואיל והכתובת הקדומה ביותר, שבה נזכר אותו תואר, היתה אז הכתובת מן השנה הכ"ג. לעומת זה סבור קלרמון-גאנו, שהתואר אינו משקף אקט מדיני, אלא אירועים בתחום הדת, או החיים החברתיים של הנבטים, כגון קביעת שנת-שמיטה, כפי שהיתה נהוגה אצל היהודים, אלא שאצל הנבטים היתה זו השנה הרביעית, ולא השביעית¹⁶.

נראה לנו, שהכתובת הנדונה זכר שאר הכתובות, שנתפרסמו על-ידינו עד עתה, מפיצות אור חדש על בעיה חשובה זו. שנת הכתרתו של רבאל היתה שנה גורלית לממלכת-יהודה. ירושלים חרבה ונותרו איי-התנגדות מועטים בחופיו המערביים של ים-המלח. יהודה, יריבתה העיקרית של ממלכת הנבטים, חוסלה מבחינה מדינית, וכנראה לא בלי עזרתם של הערבים¹⁶, שנהגו באכזריות מרובה בפליטים שנמלטו ממצור ירושלים¹⁷. כאשר עלה רבאל הב' לכס-המלוכה היה צעיר מכדי שיוכל ליהנות מן היתרונות, שהפיקה ממלכת הנבטים מאסונה של יהודה, ותחילה מלכה במקומו אמו, שקילת הב'. רק לאחר שהגיע לבגרות ונשא את גמילת לאשה נעשה למלך בזכות עצמו. ונשאלת השאלה: בזכות איזה מבצע חשוב הוענק לו התואר?

כבר לאחר קרב אקטיום פתחו הרומאים במערכה ממושכת לכיבוש ארחות-המסחר מערב לארץ הנבטים. הנסיון הראשון, הקשור בשמו של אייליוס

13. CIS, II, 219, 220, 221.

14. בעניין זה — ראה: Ch. Clermont-Ganneau, *Recueil d'Archéologie orientale*, IV, 1904, 171, 177, 189, 290, 395; VII, 1906, 263–264; A. Kammerer, *Petra et la Nabatène*, Paris 1929, p. 256.

15. Clermont-Ganneau, *op. cit.*, IV, 1904, 169–184, 187–192.

16. יוסף בן-מתתיהו, קדמ' ג, ד, ב; ג, ז, יח; ג, ז, כו.

17. שם, ה, יג, ד-ה.

גאלוס, נסתיים בכשלוֹן חרוץ¹⁸; אך הרומאים לא הסתלקו מתכניתם, ועם התבססותם במצרים העבירו חלק ניכר מסחר הסמים בנתיב הימי החדש — ים־סוף. הם השכילו להתגבר על הרוחות הצפוניות העזות, ששימשו מכשול לימאים הקדומים, בנו תחנות ימיות לאורך חופיו המזרחיים והמערביים של ים־סוף וריכזו בידיהם את ההכנסות העצומות, שהופקו מסחר־הסמים. באופן זה צמצמו הרומאים את תנועת השיירות, שנעו בדרכי היבשה מערב לאל־חג'ר, וממנה לפטרה ולאילת, ומשתיהן — דרך עבדת — לעזה. תהליך זה היה אטי למדי. תחילתו נעוצה בימי עבדת חג', ואף בימי חרתת הד' ומלכו הב' בנו לא חשו הנבטים בתוצאותיו. אולם בימיו של רבאל הב' נתהדקה עניבת־החנק על הממלכה הנבטית, ועניבת־חנק זו הורגשה בחריפות־יתר לאחר חיסול עצמאותה וסלילת הדרך החדשה של טריאנוס בראשית המאה הב' לספה"ג, שביטלה לחלוטין את ערכה של פטרה כמרכז לתנועת השיירות. הטיית זרם סחר הארחות לנתיבי ים־סוף וכן צמצום תחום השפעתם של הנבטים באזורי ממלכתם בצפון עבר־הירדן, בחורן ובהר־הדרוזים פגעו קשה בנבטים, שהיו אנוסים, כנראה, לבקש מקורות־מחיה חדשים. אנו סבורים, שהמעשה הרב, שהקנה למלך רבאל את תארו הרם, היה הביסוס מחדש של שליטת הנבטים בנגב, ובייחוד בנגב המרכזי, שעבדת היתה בירתו, והכשרת עמקי הנחלים לעיבוד חקלאי. בעקבות הבדיקה, שערכנו במחנה־הצבא, נתברר, שאין זה מחנה רומי, כפי שהניחו החוקרים תחילה, אלא מחנה נבטי מן המאה הא' ומתחילת המאה הב' לספה"ג¹⁹; ולא מן הנמנע הוא, שיחידות־הצבא ששכנו בו, היינו, ה"חברויה" ומפקדם גרמו בראשן, הן ששקדו על ביצוע מלאכה זו. מכל־מקום, אחידות לשון הכתובות והדמיון בצורת מובחנות־הנסך, שעליהם נחקקו הכתובות, עשויים לשמש יסוד להשערה, שהסכרים הותקנו על־ידי הציבור או המלכות, ולא על־ידי יחידים. אפשר מעיד העדרה של התיבה "סכרא" בלשון הכתובות הנבטיות שנתגלו עד עכשיו, שהחקלאות היתה עניין חדש אצל הנבטים, ועל־כך אין היא נזכרת אלא בכתובותיהם המאוחרות יותר, שנתחברו בדור האחרון לעצמאותם. רבאל הושיע את עמו בדרך חדשה, ומשום כך העניק לו זה את התואר.

Plinius, *Historia Naturalis*, VI, 36, 160–161. 18

A. Negev, *Avdat, IEJ*, IX, 1959, p. 275. 19

11. כתובת בת שתי שורות, חרותה על אבן־סיד רכה (לוח א, 2). לכל ארכה עובר קו, המפריד בין חלקה הימני לשמאלי. בחלקה השמאלי של הכתובת יש שורה אחת בלבד. השורה העליונה פגומה בכמה מקומות. האבן נתגלתה במערה קטנה, כנראה באתרה, במורד המערבי של הר עבדת, מצפון ל"מערת הקדושים", ששימשה יקב בתקופה הביזאנטית. יש סימנים המעידים, כי מלאכת חציבת המערה לא תמה.

אורך האבן 74 ס"מ, גבהה 29 ס"מ, עביה 20 ס"מ וגובהה אותיותיה 50—100 מ"מ. האותיות שבחלקה השמאלי של הכתובת גדולות מאלו שבחלקה הימני.

אתבני שנת

שלם

תרתין להפרכיא

נבנה (או: נבנתה) בשנת שתיים לאפרכיה. שלום!

אתבני — פעל. גוף שלישי, יחיד, עבר, התפעל. הפועל "בנה" לא נמצא עד עכשיו בשום כתובת נבטית במשקל התפעל. בכתובת אחת מפוטאולי שבאיטליה²⁰, שבה נזכרות בנייתן של מחרמתא אחת בשנת 14 לחרתת (הד') ושל מחרמתא שנייה בשנת 8 למלכו, מצוי הפועל אבני, שהוא אולי צורה של הבלעה, שבאה במקום אתבני²¹. מפענחי אותה כתובת מודים, שקריאתה של התיבה אבני אינה בטוחה.

שנת תרתין להפרכיא — בשנת 106 לספחה²², משחוסלה עצמאות הנבטים, בעקבות סיפוח ממלכתם לפרובינקיה ערביה, נתבטל מניין השנים על־פי שנות־המלוכה של מלכיהם, ונתקבל המניין של בצרה, בירת הפרובינציה החדשה, שהונהג באותה שנה עצמה.

מספר הכתובות הנבטיות, שבהן צוינו השנים על־פי מניין האפרכיה, אינו מרובה²², ובייחוד מועטות הן מפרק־הזמן הראשון למניין החדש (על הכתובות משנת 20 ואילך לאפרכיה — ראה להלן, כתובת 12). לאחרונה פרסם האב

CIS, II, 158. 20

Cantineau, *op. cit.*, I, p. 71. 21

22. בתעודות יס־המלה, שנתגלו לאחרונה על־ידי הפרופ' ידן, מצויים גם שטרות נבטיים (שלא נתפרסמו עד כה), שבהם רשומים תאריכים מימי רבאל הב' בלבד.

מיליק כתובת דורלשונית, יוונית ונבטית, ממידבא²³, שבה רשומה התיבה אפרכיה בצורה מקוצרת: הפרכ'. כתובת זו היא משנת שלוש למניין של בצרה, ועיקר חשיבותה בכך, שהיא מזהה בפירוש את מניין השנים של האפרכיה עם מניין השנים של בצרה, ובלשון אותה כתובת: "בשנת תלת להפרכ' בצרה". לדעת מפרסם הכתובת, התכוון מחברה לנציב (= היפארכוס) של בצרה. אף-על-פי שבחלקה היווני של הכתובת נאמר בפירוש: ἔτους τριῶν ἐπαρχείας — אין פירושו של האב מיליק נראה לנו. מסתבר, שאף בחלקה הנבטי של הכתובת ממידבא אין הכוונה אלא לאפרכיה, ולא לנציב. הכתובת שלנו, שנחתברה בשנת 107 לספח"נ, היא הכתובת הנבטית הקדומה ביותר שבה נזכר מניין השנים של האפרכיה, והיא קודמת בשנה אחת לזו ממידבא.

הכתיב של התיבה הפרכיא (באל"ף) מצוי בצורה זו עצמה גם בכתובת מאל-חג'ר²⁴, בעוד שבכתובת אחת מסיני צורתה היא הפרכיה (בה"א)²⁵.

12. הכתובת חקוקה על אבן-סיד קשה (לוח ב, 1). האבן נתגלתה בשימוש משני בנדבך העליון של קיר המגדל התיכון בחומה המזרחית של המצודה הביזאנטית. הקיר נבנה, רובו ככולו, מאבני-בנייה משובבות יפה, שנלקחו מבנייני העיר הנבטית, שהשתרעה מצפון, ממזרח ומדרום למצודה הביזאנטית.

בכתובת ארבע שורות. כתבן של שתי השורות העליונות מרווח וגדול, ואילו זה של שתי השורות התחתונות צפוף וקטן יותר. האותיות נחקקו תחילה בכלי חד, ולאחר-מכן הודגשו בנקישות של אומל מעוגל בקצהו. אורך האבן 32 ס"מ, גבהה 26 ס"מ וגובה אותיותיה 20—70 מ"מ. מחמת חשיבותו של התאריך הרשום בשורה הרביעית אנו מפרסמים כאן כתובת זו, אף-על-פי שלא עלה בידנו לפענח אלא את מקצתה.

די עבד שנת עשרין להפרכא

- J. T. Milik, *Nouvelles Inscriptions nabatéennes, Syria*, 35, 1958, 23 p. 243
A. Jaussen & R. Savignac, *Mission archéologique en Arabie*, I, Paris 1909, No. 159
CIS, II, 964. 25

די עבד — "אשר עשה". היו"ד, כצורתה בכתובת זו, היא יחידה במינה בעבדת. עד עכשיו לא נתגלתה צורה זו אלא בכתובות הנבטיות המאוחרות ביותר, כגון זו מחג'אז משנת 307 לספה"נ²⁶. האותיות האחרות של כתובת זו דומות אף הן לאותיות של הכתב הכופי²⁷. צורה זו של היו"ד מופיעה גם בחרותה אחת מסיני²⁸ וכן בטכסט הערבי הארכאי הידוע מא-גמארה, שנכתב בידי נבטי בשנת 328 לספה"נ²⁹. אפשר אפוא, שהכתובת שלנו היא אחת הכתובות הנבטיות הקדומות ביותר, ואולי אף הקדומה ביותר, שמתוכה ניתן לעמוד על המעבר מן הכתב הנבטי-הארמי אל הכתב הכופי, שנשתלשל ממנו. השורות השנייה והשלישית של הכתובת שלנו מצטיינות בכתב הקורסיבי שלהן, שאינו רגיל כלל בכתובות הנבטיות מן המאות הא' לפסה"נ — הב' לספה"נ.

עבד הוא הפועל הנבטי השכיח ביותר, המשמש לציון עשייה, בנייה ושאר פעולות דומות לכך³⁰.

שנת עשרין — "שנת עשרים". בפענוחה של כתובת זו גורמים קושי גדול שילובי האותיות, שאינם רגילים בכתובות הנבטיות, כגון שילוב היו"ד והנו"ן שבתיבה עשרין. גם בכמה כתובות אחרות מצויה התיבה עשרין, אך בהן משולבות, בדרך-כלל, השי"ן עם הרי"ש שלאחריה³¹; ובכתובת אחת אין האותיות משולבות כל עיקר³². יש דמיון-מה בין כתבתנו לכתובת אחת מאל-חג'ר³³.

לה פ ר כ א — "לאפרכיה". קריאתה של תיבה זו אינה ודאית. הלמ"ד ברורה לגמרי. אולם הה"א הבאה אחריה איננה רגילה, ולא הצלחנו למצוא לה מקבילה. במידת-מה דומה אות זו לה"א שבכתובת אחת מאל-חג'ר, שאף מפענחיה התקשו בקריאתה. בקורפוס באה הקריאה: "שמשגרם בר ברכא"³⁴,

Jaussen & Savignac, *op. cit.*, II, 1914, No. 386 .26

Cantineau, *op. cit.*, II, p. 41 .27

CIS, II, 1331 .28

RES, I, 1900-1905, 483 .29

CIS, II, 158, 194 .30

Ibid., II, 183, 202, 225, 3332 .31

Jaussen & Savignac, *op. cit.*, I, No. 38 .32

Ibid., No. 18 .33

CIS, II, 331 .34

כתובות נבטיות מעבדת (ב)

ואילו שאבו³⁵ קורא: "שמסגרם הפרכא". שילובן של הפ"א והרי"ש הוא רגיל ביותר בכתובות רבות.³⁶

יש קושי גדול בהסברת משמעותה של התיבה הפרכא וזיקתה לכתובת שלנו. פירושה הרגיל של התיבה הפרכא הוא "אפרכוס". כלומר, מפקד של חיל־פרשים, בהוראת *ὑπάρχος* בלשון היוונית. כן שכיח שם זה בכתובות נבטיות רבות, שבכולן הוא בא בזיקה לאישיות מסוימת, כגון בכתובות מן החורן³⁷, מאל־חג'ר³⁸ ובחרותה אחת מסיני³⁹; אך בשום מקרה אין מניין השנים נהוג לפי שנות האפרכוס. לפיכך נראה לנו, שיש להוסיף יו"ד לתיבה זו ולקרוא הפרכיא, מתוך הנחה, שהיו"ד הושמטה בטעות על־ידי האומן, חורת הכתובת, שהרי בימי עצמאותם המדינית נזקקו הנבטים למניין שנות־המלוכה של מלכיהם, ואילו עם ביטולה נזקקו למניין האפרכיה של בצרה. לעומת־זה אין זכר בשום כתובת לשימוש במניין לפי שנות שלטונו של מפקד חיל־פרשים. על־כן משערים אנו, שכתובת זו נחרתה בשנת 126 לספח"ג.

לכתובות 11 ו־12 נודעת חשיבות מרובה לגבי תולדותיה של עבדת הנבטית בתקופה שלאחר סיפוחה של ממלכת הנבטים לפרובינקיה ערביה. מספרן של הכתובות הנבטיות שבהן נרשמו תאריכים לפי מניין האפרכיה הוא מועט ביותר: כתובת אחת מדיר אל־משקוק שבחורן מונה לפי שנות מלכותו של הדריאנוס, והיא משנת 7 למלך⁴⁰; כתובת אחרת מחג'אז היא משנת 20 לאפרכיה⁴¹; כתובת שלישית מן החורן היא משנת 42 לאותו מניין עצמו⁴²; ואילו כתובת רביעית מסיני היא משנת 85 לאפרכיה⁴³. מצויות גם כתובות מן המאות השלישית והרביעית לספח"ג, שלעיתים צוין בהן המניין שרושם

35. *RES*, II, 1907–1914, 1196.

36. ראה: *CIS*, II, 207, 214, 221.

37. *Ibid.*, II, 173, 188; *RES*, IV, 1919, 2024.

38. *CIS*, II, 207, 214, 221; Jaussen & Savignac, *op. cit.*, I, Nos. 6, 38;

RES, II, 1907–1914, 1196.

39. *CIS*, II, 790.

40. *RES*, IV, 1919, 2053.

41. Jaussen & Savignac, *op. cit.*, I, No. 159.

42. *RES*, II, 1907–1914, 676.

43. J. Euting, *Sinaitische Inschriften*, Berlin 1891, S. 61; *CIS*, II, 964.

הכתובת נזקק לו, ולפרקים באה בהן השנה ללא ציון המניין המסוים; ואולם אנו מעוניינים כאן בכתובות מן המאה השנייה לספחה"ג בלבד.

מתוך ממצאי החפירות, שערכנו בשטח האקרופוליס של עבדת, יש להסיק, שבראשית המאה השנייה לספחה"ג חרבו המקדש ובנייני-הציבור האחרים שעמדו שם. הנחנו, שאירוע זה חל בשנת 106 לספחה"ג, שבה בטלה עצמאות הנבטים וממלכתם סופחה על-ידי קורנליוס פאלמה, הנציב הרומי של סוריה, לפרובינקיה ערביה; אך לאחר-מכן, כפי שנראה להלן, חזרנו בנו מהנחה זו. רוב החוקרים סבור, שהסיפוח בוצע בדרכי שלום, ואילו מיעוטם מערער על דעה זו⁴⁴. לכאורה, היה בממצאי עבדת כדי להפריך את הסברה בדבר הסיפוח לפרובינקיה בדרכי שלום וכדי לשמש חיזוק להשערה, שהנבטים גילו התנגדות לנסיון של חיסול עצמאותם המדינית. בשעת החפירות באקרופוליס מצאנו שכבת-אפר עבה, שכיסתה בכמה מקומות את השרידים הנבטיים. במקומות אחדים כוסתה שכבת-האפר ברובד של אבן-סיד ורודה, כתושה עד דק, שנועדה ליישור פני השטח ולהכשרתו לבנייה בתקופה מאוחרת יותר. ואולם מאז עלה בידנו לקרוא את שתי הכתובות שהובאו למעלה, ראינו צורך לשוב ולבדוק את מסקנתנו הראשונה בעניין תאריך חזרנו של היישוב הנבטי בעבדת. אכן, לא מן הנמנע הוא, שבשנת 106 חרבו המקדש ובנייני-הציבור האחרים שעמדו באקרופוליס, בעוד שבעיר עצמה הוסיפו הנבטים לקיים את אורח-חיהם הרגיל, שהרי באותן שתי הכתובות מדובר בפירוש על בנייה; אף אין להוציא מכלל חשבון את האפשרות, שחורבן האקרופוליס חל לא בשנת 106, אלא בפרק-זמן מאוחר יותר וכי מחריביה של עבדת הנבטית לא היו הרומאים, כ-יאם בני עם אחר.

בקיץ של שנת 1960 ערך כותב הטורים האלה חפירות בפתחה של מערת-קברים במורד הדרומי-המערבי של הר עבדת וברובע מן התקופה הרומית שבחלקה הדרומי של שלוחת-עבדת. כבר בתחילת המאה הכ' נוקתה מערת-הקברים על-ידי האבות הדומיניקאנים⁴⁵, שלא היססו לייחסה לנבטים, ואף העלו השערה, שיש לתלות במערה זו את המסורת על מלך נבטי בשם עבדת,

M. Avi-Yonah & A. Negev, *The Illustrated London News*, Novem-ber 26, 1960, 964; Kammerer, *op. cit.*, pp. 260 f.; A. Negev, *Avdat*,

A Caravan Halt in the Negev, *Archaeology*, 14, 1961, p. 123

A. Jaussen, R. Savignac & H. Vincent, *Abdeh*, 5—9, Février 1904, 45

RB, 13, 1904, pp. 403—424; 14, 1905, pp. 74—89

שהיה נערץ כאל ונקבר בה⁴⁶. בשעת החפירות מצאנו בפתחה הקמור של המערה ובשפך שמחוץ לה שלוש כתובות בלשון היוונית. באחת מן הכתובות, שהיא מצבת קבורתה של אשה — אורליה מולכה, בת עבדומנכוס, המכונה גם אמלאיפוס — רשום גם יום פטירתה: 4 באב שנת 136 (כלומר, שנת 242 לספה"נ).

מתוך אוצר השמות שבשלוש כתובות אלו וכן בכתובות יוניות אחרות, שנמצאו בחפירות באקרופוליס וברובע־המגורים מן התקופה הרומית, אנו למדים, שתושבי עבדת במאה השלישית לא היו ברובם ממוצא נבטי. לעומת השמות ואל ועבדלגא, שהם השמות הנבטיים היחידים בתקופה זו בעבדת, מופיעים שמות כגון מולכה, עבדומנכוס, אמלאיפוס, עבדומאיוס ואחרים, שצבינם השמי. בדרך־כלל, בולט לעין, אולם משבאנו להתחקות על מקורם — לא עלה בידנו למצוא להם מקבילות. פרט לשם מולכה, שנמצא בפאלמירה, ואף בה הוא נדיר למדי.

בסיורים שערכנו באיזור שממערב לעבדת מצאנו על־גבי הר, המתנשא במערבו של נחל־עבדת, מספר רב של ציורי־סלע וחרותות. רוב הכתובות, החרותות על הסלעים השחורים־החומים שבחלקו המזרחי של הר זה, הן נבטיות. בעוד שבחלקו המערבי ובמדרונו הדרומי נתגלה שפע של ציורי־סלע וכתובות בלשונות הת'מודית והצפאית, שנחרתו בידיהם של רועי־צאן. וינט מייחס את החרותות הת'מודיות והצפאיות, שנתגלו באיזור סמוך לעבדת, למאות השנייה והשלישית לספה"נ⁴⁷. לצדן של החרותות מצאנו גם ציורים שונים (לוח ב, 2), שלפי הדעה המוסכמת אינם אלא וואסמים (סימני השבטים הבדוים), שנחרתו למן המאה העשירית לספה"נ, בקירוב, ואילך⁴⁸. אולם בשעת חפירת פתחה של מערת־הקברים הנ"ל חשפנו אותם ציורים גם על אבני־הקימור ועל אבנים אחדות שעטרו את פתח הכניסה לאולם המערה (לוח ג, 1). כן גילינו ציור של שתי כפות־רגליים צמודות זו לזו, שנחרתו יחד עם כתובות ת'מודיות וצפאיות, וזוג אחד של כפות־רגליים חרותות בסף של מערת־הקברים (אמנם סימן זה בא יחד עם חרותות נבטיות, שהן, כנראה,

Stephanus Byzantinus, *Ethnica*, s.v. "Ὀβόδα" 46

F. V. Winnet, *Thamudic Inscriptions from the Negev*, *Atiqot*, II, 47

1959, pp. 146–149

48. ראה, למשל: ע. ענתי, ציורי־סלע עתיקים בנגב המרכזי, ידיעות, יח. תשי"ד,

עמ' 253.

בנות־זמנן של החרותות הת'מודיות והצפאיות, ואפשר חלק מהן קדום במקצת מאלו האחרונות). בצירויים אלה בולטים ארבעת הקווים המקבילים (לוחות ב, 2; ג, 1), שהיו רווחים בנגב במאות השנייה והשלישית לספה"נ; ונראה לנו, שיש זיקה בין הרועים שחרתו את החרותות על הטלעים בסביבתה של עבדת לבין האנשים שנקברו במערת־הקברים.

מתוך צירופן של העובדות שהובאו למעלה מסתבר, שבסוף הרבע הראשון של המאה השנייה לספה"נ חרבה עבדת הנבטית. בפרק־זמן זה התחילו להופיע בסביבתה של עבדת וכן בדרום־מזרחו של עבר־הירדן המזרחי שבטים ערביים שונים, שעסקו במרעה. הללו נדדו עם עדריהם במקומות שם עסקו הנבטים שנים מועטות קודם־לכן בבניית סכרים. הרועים הערביים, שהיו ללא ספק גורם חדש לגמרי בנגב, הם שחרתו את כתובותיהם דלות־התוכן בסביבתה של עבדת. דרך נדידתם של שבטים אלה וכן זמנה המדויק לא נחקרו עד כה, אך נראה לנו, שיש זיקה כלשהי בינם לבין מחריבי עבדת במאה השנייה ובוגיה של עבדת החדשה בתקופה הרומית המאוחרת.

הערתינו הנ"ל אינן חורגות ממסגרת של השערות בלבד, ורק מחקר נוסף על קורותיה של עבדת בפרק־הביניים שבין התקופה הנבטית לבין התקופה הרומית עשוי להבהיר פרשה זו. הפער בתולדותיה של עבדת למן סוף הרבע הראשון של המאה השנייה לספה"נ ועד לאמצע המאה השלישית לספה"נ הוא עובדה בלתי־מעורערת. על כך מעידות תוצאות הבדיקות של כלי־החרס שנתגלו באיזור, וחיווק נוסף לדבר משמש הממצא האפיגראפי העשיר ביותר של עבדת. כבר ראינו, שהכתובת הנבטית המאוחרת ביותר שנתגלתה בעבדת היא משנת 126 לספה"נ, ואילו הכתובת היוונית הקדומה ביותר אינה מלפני שנת 242 לספה"נ. כן נוכחנו לדעת, שלתקופת־הביניים מתאימות הכתובות הת'מודיות והצפאיות.

בכתובת אחת, שנחשפה לפני שנים מרובות בנחל פארן⁴⁹ ושהחוקרים לא הצליחו לפרשה כראוי, אפשר למצוא סמוכים להנחה, שבמאה השנייה לספה"נ חלו פשיטות של שבטים ערביים. וזו לשונה: "בריק ואלו בר שעדאלהי/ דא בשנת 85 להפרכיה די / בה אחרבו ע[רב]יא ארעא", ותרגומה: "יהי ברוך

49. Euting, *op. cit.*, S. 61 f. על קריאתו זו של אויטינג קמו עוררים; ראה לעניין G. A. Cooke, *A Text-book of North-Semitic Inscriptions*, Oxford: 1903, pp. 260-261

כתובות נבטיות מעבדת (ב)

ואלו בן שעדאלהי. זה (נכתב) בשנת 85 לאפרכיה, שבה החריבו הערבים את הארץ". בכתובת זו מסופר על אחת הפשיטות של השבטים הערביים, שנערכה בשנת 190/1 לספה"נ. מבחינה כרונולוגית מתאימה היא לתקופה שבה הופיעו השבטים הערביים בסביבתה של עבדת.

הסיבות לחורבנה של עבדת הנבטית בתחילת המאה השנייה לספה"נ היו נעוצות, כנראה, בהטיית הזרם של סחר־השיירות מדרכי־הנגב אל הנתיבים החדשים, שמוצאם היו נמלי מצרים, מזה, וסלילת הדרך החדשה של טריאנוס לאורך רמת עבר־הירדן המזרחי, מזה. עד לארגון המחודש של קווי הביצורים הרומיים באמצע המאה השלישית לספה"נ היו הנגב ודרום עבר־הירדן בבחינת ארץ ללא בעלים, ויש להניח, שמסיבה זו היתה אפשרות לשבטים ערביים חדשים לעלות ולהתבסס בשטחים אלה, שהיו קודם־לכן בשליטתם הבלעדית של הנבטים. הרומאים ביטלו את עצמאות הנבטים, את מוסד המלוכה, וכנראה גם את הצבא הנבטי, שעל קיומו עד להתרחשות זו מעידות כתובות נבטיות רבות. בעקבות אותה התפתחות נפרצו הגבולות הדרומיים, שהיוו קודם־לכן מחסום יעיל בפני פלישות של שבטי נודדים מערב; ובאחת הפלישות של אלה האחרונים חרבה, לפי המשוער, עבדת הנבטית.